

ЎЗБЕК АДАБИЙ ТАНҚИДЧИЛИГИДА СЎЗБОШИНИНГ ЎРНИ

Ахмедова Шоира Нематовна,

ф.ф.доктори, Осиё халқаро университети профессори

***Аннотация.** Ушбу мақолада адабий танқидчиликда кам ўрганилган сўзбоши жанри ҳақида, унинг адабий жараён, ижодкорлар ҳаёти ва ижодини ёритишида тутган ўрни ҳақида фикр юритилган. Жумладан, ушбу жанр намуналари ижодидида кўп учрайдиган Ўзбекистон халқ ёзувчиси Одил Ёқубов сўзбошиларига муносабат билдирилади.*

***Калит сўзлар:** адабий танқид, сўзбоши, шоир, адиб, танқидий тафаккур, синтезлашув.*

***Абстрактный.** В данной статье рассматривается жанр предисловия, малоизученный в литературоведении, и его роль в освещении литературного процесса, жизни и творчества творцов. В частности, комментируются предисловия народного писателя Узбекистана Одила Ягубова, которые часто встречаются в творчестве образцов этого жанра.*

***Ключевые слова:** литературная критика, предисловие, поэт, писатель, критическое мышление, синтез.*

***Abstract.** This article examines the genre of the preface, little studied in literary studies, and its role in highlighting the literary process, life and work of creators. In particular, the prefaces of the people's writer of Uzbekistan Odil Yagubov, which are often found in the works of examples of this genre, are commented on.*

***Key words:** literary criticism, preface, poet, writer, critical thinking, synthesis.*

Кириш. Адабий танқид илмий-эстетик тафаккур маҳсули сифатида дунёга келиб, шаклланиш ва ривожланиш кирган ҳодисадир. У жамият тараққиётида, адабиёт ривожидида мустақил ва мустаҳкам мавқега эга.

Адабий танқид ўзига хос ижод тури сифатида фақат аниқ шаклларда ўзини намоён этади яъни танқид деган тушунча тақриз, мақола, адабий портрет ва ҳ.к. каби аниқ шаклларда ўз амалий ифодасини топади. Демак, адабиётда ҳар бир адабий тур аниқ жанрда намоён бўлгани сингари, ижод тури ҳисобланган адабий танқид ҳам ўзига хос жанрларда намоён бўлади. Тақриз, адабий-танқидий мақола, адабий обзор, адабий портрет, адабий баҳс, эссе, адабий мактуб, адабий суҳбат каби ўзбек адабий танқидчилигининг ўндан зиёд жанри мавжуд. Адабий танқиднинг моҳияти, ўзига хослиги жанрлар орқали ифодаланади. Булар орасида сўзбоши деган жанр борки, ҳозиргача унинг илмий-назарий хусусиятлари тадқиқ этилмаган.

Адабий танқидчиликдаги сўзбоши жанри, у бирор бир адиб ёки шоир, мунаққиднинг янги китоби муносабати билан ёзилади ва унда жанрлар аро синтезлашув ҳодисаси устуворлик қилади. У баъзан тақризга (агар битта асар ҳақида ёзилса), баъзан эса портрет – мақолага (бирор бир адиб ёки шоирнинг ижодини қамраб олса) хос хусусиятларни ўзида жамлайди. Сўзбошилар кўпинча, нашр этилаётган асар муаллифи ижодини яхши билган адиблар, олимлар томонидан ёзилади. Баъзида бу вазифани муаллифнинг ўзи бажаради. Сўзбоши ўрнида китобнинг мазмун- мундарижаси ҳақида фикр юритилган ҳолатлар ҳам учрайди. Баъзан эса асарнинг яратилишига оид маълумотлар ҳам берилиши мумкин (М: Фитратнинг “Умар Хайём” очерки).

Асосий қисм. Сўзбошида муаллифнинг ижодий меҳнатига баҳо берилади, асарларининг умрбоқийликка даъвоси сезилса, бу ҳам изоҳланади: масалан, дунёвий адабиёт дурдоналари билан қиёсланиши мумкин. Қолаверса, муаллифнинг муайян жанрга ва у орқали миллий адабиётга ёки адабиётшуносликка олиб кирган янгилиги, асарларининг маънавий қиймати очиб беришга ҳаракат қилинади, шу мавзуда баҳс юритилади.

Ўзбекистон халқ ёзувчиси, сеvimли адибимиз О.Ёқубов ижодига шу нуқтаи назардан қаралса, унинг истеъдодли ўзбек адиблари, шоирлари, мунаққидлари китобларига бир нечта сўзбоши ёзганининг гувоҳи бўламиз.

Бу эса адибнинг адабий жараённинг сергак кузатувчиси эканлигидан ҳам далолат беради. Масалан, адабиётшунос олим, академик М.Қўшжоновнинг “Ҳаёт ва қаҳрамон” китобига ёзилган “Жонкуяр” деб номланган сўзбошини О.Ёқубовнинг ўзи “Олим тўғрисида ноилмий ўйлар” деб таглавха қўйган.

О.Ёқубов сўзбошини танқидчилик машаққатлари ҳақидаги мулоҳазалардан бошлайди. Айниқса, ёзувчининг танқидчи тўғрисида фикр юритиши қийинлигидан, “Илм ва мантиқ қонунлари билан “қуролланган” танқидчи биронта адиб тўғрисида ёзаркан, унинг асарларини шу қонунлар асосида таҳлил қилади, уларга холисона баҳо беради, ҳар қалай, фан ва санъат талабларига суянган ҳолда ҳалол баҳо беришга интилади. Ҳаётни ва мантиқ асосида эмас, бадиий образлар воситасида идрок этишга одатланган, илмдан кўра кўпроқ ҳиссиётга суяниб иш тутадиган ёзувчи танқидчи тўғрисида, унинг ижоди тўғрисида нима ҳам дея олади? Назаримда, у фақат ў

з Бу мулоҳазалар, аввало, адибнинг камтарлигини кўрсатади. Сўзбошидаги танқидчи ва унинг асарлари тўғрисидаги қарашлар эса адибнинг ҳеч бир танқидчидан қолишмайдиган қобилиятидан дарак беради. Фикримишни исботлашга ҳаракат қиламиз. Тўғри, адиб фикрини илмий мулоҳазалар юритишдан бошламайди. Энг аввало, М.Қўшжонов билан илк бор танишган кунларини эслашдан бошлайди. Шу билан бирга танқидчи ижодининг бошланиши ҳақида изчиллик билан фикр юритади. Олимнинг танқидчилик соҳасидаги энг салмоқли мақолаларидан бири А.Мухторнинг “Опа-сингиллар” деган романига бағишланган мақолани О.Ёқубов асар ҳақида ёзилган энг жиддий мақолалардан бири деб ҳисоблайди. Аммо ҳар бир ёзувчининг ижодида кўпчиликнинг диққат-эътиборини тортадиган, дарҳол тилга тушувчи салмоқли асари бўлганидек, танқидчиларнинг ижодида ҳам шундай асарлар бўлади. Шу жиҳатдан адиб М.Қўшжоновнинг ромини китобхонларга танитган, дарҳол тилга тушган асарларидан бири и

¹

сифатида “Қутлуғ қон” романи ҳақидаги катта мақоласини тилга олади. Ҳақиқатан ҳам буни кўпчилик адабиётшунослар, олимлар ҳам таъкидлашганини ҳисобга олсак, О.Ёқубовнинг танқидчилик диди шаклланганлигининг гувоҳи бўламиз. Шу мақоладан бошлаб, танқидчи Ойбек ижодини, унинг маҳорат сирларини ўрганиш борасида катта меҳнат қилгани, мураккаб ва шарафли ишни амалга оширгани, бу меҳнатнинг улкан самараси сифатида дунёга келган “Ойбек маҳорати” деган жиддий тадқиқотининг ўрни ҳақида холис ва одилона фикр юритади. Тадқиқотнинг ўзбек ва рус тилларида бир неча марта чоп этилгани, кенг жамоатчилик таҳсинига сазовор бўлганлигидан қувонади. Энг муҳими, улкан адибнинг “улкан, серкирра ижодини тадқиқ этиш, унинг маҳорат сирларини ўрганиш иши” танқидчилик сирларини эгаллаш ва илм чўққиларини забт этиш йўлида танқидчи учун катта мактаб бўлганлигини ҳам тўғри қайд этади.

Муҳокама. О.Ёқубов М.Қўшжоновнинг Абдулла Қодирий ва Ойбек, Абдулла Қаҳҳор ва Шароф Рашидов каби улкан санъаткорларнинг ижодини чуқур таҳлил қилиб, уларнинг маҳорат сирларини очиб берганлиги, у ҳақда ёзаётган адиб ҳам танқидчи яратган китобларнинг “ичига кириши”, унинг олим ва танқидчи сифатида тутган йўли, ижодининг ўзига хос томонлари, ўз соҳасига киритган янгиликлари, кашфиётлари тўғрисида чуқур фикр юритиши шарт деб ҳисоблайди. Чунки ҳар бир истеъдодли ёзувчи ўз ижодида маълум бир кашфиёт яратгани каби, ҳар бир олим ва танқидчи ҳам - агар у чин танқидчи бўлса, ўз соҳасида маълум бир янгилик яратмаслиги мумкин эмас. Шунчалик ҳақ сўзларни айта туриб, адибнинг таҳлил санъати ва адабиётшуносликнинг назарий қонунларига суянган ҳолда қилинадиган бу ишни олимлар қиладилар, мен эса танқидчи асарларини ўқиганда олган баъзи таассуротларимни айтмоқчиман деган сўзлари камтарликнинг белгисидир. Чунки адиб адабиётшунослар айтадиган фикрлардан ҳам зиёда қилиб, М.Қўшжонов ижодига баҳо берган. Ушбу сўзбоши фикримизни яққол исботлай олади.

“Менинг назаримда, Матёкуб Қўшжоновнинг энг яхши фазилатларидан бири, унинг Белинский, Добролюбов, Чернишевский каби улуг рус танқидчилари яратган эстетик принципларга суяниб иш тутишида, санъат асарига, умуман, адабиётга, шу принциплар асосида ёндошидадир. Бу нарса, биринчи навбатда, Матёкубнинг ҳар бир бадиий асарни ҳаёт билан солиштириб ўқишида, бадиий асарга суянган ҳолда турмуш тўғрисида, унинг ички зиддиятлари, муаммолари, долзарб гаплари, ҳаёт илгари сураётган маънавий ва ахлоқий масалалар, илм тили билан айтганда, и

ж Бу О.Ёқубовнинг адиб ва танқидчи сифатида М.Қўшжонов ижодига берган ўзи айтмоқчи “назарий қонунларга суянган ҳолда” берган баҳосидир. Бу адибнинг адабий жараёндан бохабарлигини, адабий танқидий асарларни минчиклаб кузатиб, ўқиб боришини, мунаққид ижодига тўғри ва объектив баҳо бера олишини ҳам кўрсата оладиган баҳодир.

и **Хулоса.** О.Ёқубовнинг танқидчиликдаги принципиаллик, ҳалоллик, йадиллик, илмий ва назарий пухталиқ каби ижобий фазилатларни ривожлантириш учун фикр юритаётганлиги муҳимдир. Бунинг энг яхши далили, улкан танқидчи ва олим М.Қўшжоновнинг ҳаёт йўли деб кўрсатади. Ёзбошининг ўқувчи диққатини тортадиган хусусиятлари мавжуд: адибнинг тўғри ва самимий фикр юритиши, баъзан ҳазилга ўрин бериши ва адабиёт учун жон куйдириши. У гарчанд шиорбозликни хуш кўрмаса-да, таассуротларини ёш танқидчиларга қаратилган бир шиор билан тугатади: **Жуда қийин, мураккаб, аммо шарафли ишга бел боғлаган азиз дўстларим! Ёғир сафарга отланиш арафасида катта олим, филология филология фанлари доктори, профессор Матёкуб Қўшжонов босиб ўтган йўлга бир назар ташлангиз. Бу йўл намуна бўлишга арзийдиган йўлдир”.** Олимнинг мулоҳазаларида профессионал танқидчига хос фазилатларни кўриш мумкин.

ў

ғ

² Ёқубов О. Жонқуяр. Китобда: М.Қўшжонов. Ҳаёт ва қаҳрамон. Тошкент. 1979. 5- бет.

р
Выпуск журнала №-14

{ }

Часть-7_ Ноябрь -2024

и

с

Сўзбошининг аҳамияти шуки, у биринчидан, китобхонда улкан олим ва танқидчи ижоди ҳақида яхлит таассурот уйғота олади, иккинчидан, китобхонларни адабий танқиднинг сирлари билан ошно эта олади, учинчидан, фидойи адиб О.Ёқубовнинг услуби билан таништира олади. Унинг нафақат бадиий адабиётда, балки танқидчилик соҳасида ҳам етук мунаққидлардан қолишмайдиган карашлари, мулоҳазалари билан танишади.

АДАБИЁТЛАР:

Ахмедова Ш. Ўзбек адабий танқиди жанрлари. Тошкент. "Фан", 2009.

Ахмедова Ш. Маърифатпарвар жадид танқидчилари. Германия. Gleebe.2023.

G

Ёқубов О. Жонкуяр. Китобда: М.Қўшжонов. Ҳаёт ва қаҳрамон. Тошкент. 1979. б- бет.

Ахмедова Sh., Nazarova D. Adabiy portret janrining nazariy jihatlari xususida // "So'z san'ati" xalqaro ilmiy jurnali. 4-jild . 3-son . 2021-yil.40-50-bet.

Азаров Б., Расулов А., Ахмедова Ш., Қаҳрамонов Қ. Ўзбек адабий танқиди тарихи. Дарслик. Тошкент. 2012. 220-бет.

7. N

e

№ Nematovna, Akhmedova Shoir. "Genre of literary portrait in the works of alisher navai." *scientific reports of bukhara state university/Научный вестник* " БухГУ": 127

o

v

n

a

,l

A

k

h

m

e

d